

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת במדבר תשס"ו
מספר 654

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

על רשימות השבטים בתורה

אחת עשרה פעמים רשומים בתורה שמות בני יעקב ושבטי ישראל, מתוכן שבע פעמים בספר במדבר, שחז"ל אכן כינוהו "חומש הפקודים".¹ המושגים "בני יעקב" ו"שבטי ישראל" אינם זהים, כי ברשימות בני יעקב נמנים כל בניו, כולל שבט לוי, ואילו ברוב רשימות השבטים שבט לוי חסר, מאחר שבניו אינם יוצאי צבא ואינם נוחלים נחלה עצמאית בארץ. לעתים מוזכר שבט לוי בנפרד, אחרי רשימת השבטים הכללית.² במקומו נמנים לבית יוסף אפרים ומנשה, שיעקב הציבם כשבטים נפרדים (בר' מח:ה), ובכך נשמר המספר הכולל – שנים עשר.³

הרשימה המסכמת את הלידות בבית יעקב בספר בראשית (לה:כג-כו) בנויה לפי ארבע האמהות: תחילה נמנים ששת בני לאה, אחריהם שני בני רחל, ואחרי בני הגבירות נמנים בני השפחות: שני בני בלהה, שפחת רחל, ולבסוף שני בני זלפה, שפחת לאה.⁴

ספר שמות פותח את הסיפור על ישראל במצרים באותה רשימה של הבנים היורדים מצרימה עם יעקב אביהם (א:ב-ה). יוסף, שכבר היה במצרים, נעדר מן הרשימה ונזכר בסופה.

רשימות השבטים שבספר במדבר, חוץ מהרשימה החלקית של הנשיאים המנחילים שבפרשת מסעי (לב:יט-כט),⁵ מבוססות על הרשימות שבבראשית ובשמות, דהיינו על סדר האמהות, תוך שינויים מתבקשים. הרשימה (הכפולה) הראשונה, בפרק א' (דהיינו רשימת השבטים עם שמות הנשיאים הפוקדים את העם ולאחריה רשימת השבטים עם סיכום תוצאות המפקד), פותחת אפוא בראובן בכור לאה, ומונה אחריו את שאר בני לאה, כמובן בלי לוי. במקום לוי הוכנס שמו של גד, בכור שפחת לאה; כלומר הוא הועבר לכאן מרשימת בני השפחות שבאה בסוף.

שינוי זה בסדר השמות נראה תמוה, ואולם הוא יובן לאחר עיון בתיאור סדר חניית השבטים שבפרק ב'. בסיני ציווה ה' את משה: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (שמ' כה:ח). משמעות המילה "בתוכם" היא שיש למקם את משכן השכינה בתווך, במרכזו של מחנה ישראל, הן מבחינה מעשית הן מבחינה סמלית. כדי לקיים ציווי זה חולק העם לארבע קבוצות שחנו סביב המשכן ונקראו "דגלים", דגל בכל אחת מרוחות השמים. בכל דגל היו שלושה שבטים. חלוקת שנים עשר השבטים לארבעה דגלים בני שלושה שבטים, אינה תואמת את חלוקתם על-פי האמהות – חמישה שבטים בני לאה (ללא לוי), וארבעה בני שפחות; לסכמה זו מתאימים רק שלושת צאצאי רחל – אפרים, מנשה ובנימין. היה אפוא צורך "לשבור" את ההבדלה הנוקשה בין שבטי הגבירות לשבטי השפחות; גד שהוא בכור שפחת לאה צורף אל בני לאה, וכך נוצרו שני דגלים של בני לאה, ודגל אחד של שלושת בני השפחות הנותרים.

גד נכנס כשלישי אל תוך שבטי לאה, לא רק כדי למלא את מקומו של לוי, אלא מסיבה נוספת: רשימת השבטים שבפרק ב' מרכיבה את ארבעת הדגלים שמסביב למשכן, ושם קורה דבר מעניין: השלישייה השנייה

¹ כגון במשנה: יומא ז, א; סוטה ז, ז; מנחות ב, ג.

² במד' ב:מח – ד:מט; כו:נז-סב.

³ ראה ההסבר ביה' יד:ד.

⁴ דינה בת לאה אינה נמנית, כי הרשימה כבר מכוונת לקראת השבטים שבעתיד.

⁵ חסרים בה השבטים ראובן וגד שכבר נחלו בעבר הירדן.

מתוך ששת שבטי לאה, יהודה יששכר וזבולון, מועלית אל ראש הרשימה, כדגל המכובד ביותר, והשלישייה הפותחת, הכוללת את ראובן שמעון וגד, יורדת אל המקום השני, כדגל שני במעלה. מעלת הדגלים נקבעת לא לפי דירוגם המספרי בלבד, אלא גם לפי מקום חנייתם, הן ביחס למשכן הן ביחס לריבוע הפנימי של החנייה – מקום חנייתם של ארבעת משפחות הלויים. מכאן שדגל מחנה יהודה (עם יששכר וזבולון) הוא המכובד ביותר, שכן הוא חונה מול פתח אוהל מועד וליד חניית משה ואהרון – משפחת הכהונה מתוך הלויים.⁶ שני במעלה הוא דגל ראובן (עם שמעון וגד), החונה דרומה למשכן, בשכנות לבני קהת, המשפחה המכובדת בלויים (שמחוץ לכהונה), משפחה שממנה יצאו עמרם, אהרון ומשה, ובניה הם נושאי כלי הקודש בעת המסעות ושומריהם בעת החניות.

דגל מחנה ראובן נדחה ממקומו הראשון בחנייה ובמסע, כי ראובן עצמו, הבכור בבני יעקב, נדחה ע"י יעקב מבכורתו בעקבות חטאו (בר' לה:כב). אם קיווה ראובן שבמעשהו יבסס את מעמדו כבכור ומנהיג בבית ישראל, נענש ב"מידה כנגד מידה", שדחתה אביו מבכורתו (שם מט:ג-ד). גם בשמעון, שותפו של ראובן בדגל, נזף יעקב בצוואתו בשל היותו שותף ללוי בענישתם הקולקטיבית של אנשי שכם (בר' לד:כה-כו). גד, השותף השלישי בדגל ראובן, הוא כאמור בכור שפחת לאה. ככן בכור לאמו הוא צורף לבני הגבירה, אך בהיותו בן שפחה הוא הורד אל הדגל השני במעלה, יחד עם ראובן ושמעון.

יהודה הועלה לראש הדגל הראשון, כי אותו הכתיר יעקב בצוואתו כמנהיג השבטים: "יהודה אתה יודוך אחיך... ישתחו לך בני אביך" (בר' מט:ח). אכן משבט יהודה יצא דויד, מייסד שושלת המלכות בישראל. שני שותפיו לדגל הם יששכר וזבולון – אחרוני בני לאה.

לדגל השלישי נותרו שבטי רחל - אפרים ומנשה בני יוסף, ועמהם בנימין. בדגל הרביעי היו שאר בני השפחות, ובראשו הוצב דן – בכור בלהה, שפחת רחל.

סדר מסע המחנה שבמדבר י' (יא-כח) תואם את סדר הדגלים שבפרק ב'. ויצויין כי על-פי אותו סדר, של החנייה והמסע, גם מופיעים שמותיהם של הנשיאים המקריבים את נדבתם לחנוכת המזבח (במ' ז:יב-פג). סדר זה תמוה שם, לכאורה, כי הנשיאים הקריבו "ביום כלות משה להקים את המשכן" (ז:א), דהיינו בתחילת ניסן. כיצד א"כ מכוון סדרם כסדר שיוסד רק אחרי המפקד שהתחיל "באחד לחדש השני" (א:א), בתחילת אייר? אלא שמכאן אסמכתא לדברי ר"י אברבנאל (ביאורו לפרק ז' השאלה הראשונה),⁷ שנדבות הנשיאים הוקרבו רק בתחילת חודש אייר, לאחר תום התקופה של ראשית הפעלת המשכן וסדריו.

המפקד השני של העם, לקראת הכניסה לכנען לאחר ארבעים שנה במדבר (כו:א-נא), נעשה באותו סדר של הופעת הנשיאים בפרק א', כשראובן בראשם, תוך שינוי בפרט אחד: בפרק א' מופיע אפרים לפני מנשה, כסדר שקבע יעקב אבינו (בר' מח:י-כ), ואילו בפרק כ"ו קודם מנשה לאפרים, כסדר לידתם. ניתן לשער שלוש סיבות להקדמה חריגה זו: א) כיוון שהעניין פותח "בני יוסף למשפחתם מנשה ואפרים" (במ' כו:כח), סודרו שני בני יוסף גם בהמשך כסדר לידתם. ב) בני מנשה הוקדמו כי כלולות בהם בנות צלפחד (שם:לג), שנקבעו להן שתי פרשיות בהמשך (שם כז:א-יא; פרק ל"ו). ג) במפקד השני גדול שבט מנשה (52,700) בהרבה משבט אפרים (32,500), לעומת המפקד הראשון שבו גדול אפרים (40,500) ממנשה (32,200). דורשי רשומות יוסיפו עוד טעם: שלא להטיל קנאה בין האחים, נמנו פעם כך ופעם כך.

רשימת המרגלים לשבטיהם (במ' יג:ב-טז) סדורה אף היא לפי האמהות וסדר הלידות, אך לפי קריטריון אחר שפירשתי בעבר.⁸

גם בצוואת יעקב לבניו (בר' מט:א-כח) סדר הבנים הוא לפי האמהות: תחילה ששת בני לאה (כולל לוי), אחריהם בני השפחות, ולבסוף יוסף ובנימין, בני רחל. מדוע נדחקו שבטי רחל לסוף הרשימה? אולי משום שהם אכן נולדו אחרונים, ואולי כדי להפריד ביניהם לבין בני לאה, בגלל אי-האמון שעדיין שרר ביניהם, על-פי האפילוג העצוב לסיפור יוסף (שם נ:טו-כא).

שתי רשימות שבטים סדורות לפי מקומן הגאוגרפי של נחלותיהם, מדרום ועד צפון, והן: רשימת עשרת הנשיאים שינחילו את השבטים בעבר הירדן המערבי (במ' לג:טז-כט), והשבטים שלפני מותו ברכם משה (דב' לג:ו-כה).⁹

מנחם בן-ישר
מכללה אקדמית אשקלון

⁶ משה שימש אף הוא בכהונה בשבעת ימי המילואים; ראו תורת כהנים שמיני א.

⁷ כדי להימנע מלהזדקק לכלל "אין מוקדם ומאוחר בתורה". גם את צו ה' אודות הפסח (במ' ט:א-יד) מיישב אברבנאל לפי הסדר הכרונולוגי.

⁸ ראה דף שבועי לפרשת שלח לך תשס"א (מס' 397).

⁹ על הנושא כולו ראו מ' כהן, יחד שבטי ישראל, שדה חמד מ (נז) ג, עמ' 9 – 29.